

İslami Bakış Açısıyla Helâl Turizm¹

Prof. Dr. Fusun İSTANBULLU DİNÇER
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü
istanbul@istanbul.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM
Sinop Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Turizm Rehberliği Bölümü
gulerkol@windowslive.com

Özet

Turizmde helâl kavramı hem turizm endüstrisi hem de araştırmacılar için ilgi duyulan ve hızlı gelişim gösteren konulardan biri olarak görülmektedir. Kısaca helâl turizm; turizm endüstrisi ile ilgili olan bir olayın ya da nesnenin İslami kurallara göre gerçekleştirilmesidir. Helâl turizm pazarının gelişimi ve başarısı İslami kural ve ilkelere ne düzeyde bağlı kaldığıyla da oldukça ilgilidir. Dünyada pek çok Müslüman; eğitim, iş, sağlık, kültür, dinlenme, ibadet gibi amaçlarla seyahat etmekte, seyahatlerini İslami esaslara göre gerçekleştirmek istemektedir. Ancak bu ürünlerin sunumu aşamasında; kaynağını aldığı Kur'an-ı Kerim ve Hadislerden ne ölçüde yararlanıp yararlanmadığı büyük bir önem taşımaktadır. Literatür incelendiğinde; helâl turizm pazarına yönelik araştırmalar yapılmasına karşın, konuyu Kur'an'ı Kerim ve Hadisler açısından inceleyen araştırmaların yerli literatürde oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Helâl turizm kavramını, ilkelerini ve uygulamalarını Kuran-ı Kerim ve Hadisler aracılığı ile incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma amacına istinaden; yerli ve yabancı literatür incelemesinden sonra; Helâl Turizm kavramı, ilkeleri ve uygulamaları Kur'an'ı Kerim ayet ve hadisleri kapsamında değerlendirilmiş, kamuya ve özel sektöre yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Helâl, Helâl Turizm, Helâl Endüstri, Din, Turizm.

Halal Tourism with the Perspective of Islam

Abstract

Halal concept on tourism is seen as an interesting and rapidly growing area both tourism industry and researchers. Halal tourism is briefly defined that actions or objects related to tourism is realised according to Islamic teachings. Most Muslims in the world travels with aims as education, jobs, health, culture, relaxing, worship and they realize to their travels according to Islamic Principles and teaching. In the course of the presentation of these products; It is of great importance whether these products takes advantage of the Qur'an and Hadith from which it received its source or not. When the literature has been examined; although there are some researches related to halal tourism market; It is seen that there are limited researches being examined especially in terms of Qur'an and

---

¹ Bu makale 07-09 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen "1. Uluslararası Helâl Turizm Kongresi'nde sunulmuş ve bildiriler kitabında yer almıştır.

Hadith in domestic literature. This paper aims to examine halal tourism concept, principles, practices within Koran and Hadith. For the purpose of research; After examining of domestic and foreign literature; Halal tourism concepts, principles and practices have been evaluated within the scope of Quranic verse and Hadith and some suggestions to public and private sector has been made.

Key Words: Halal, Halal Tourism, Halal Industry, Religion, Tourism.

Giriş

Din kavramının farklı açılardan izahları olmasıyla birlikte en genel tanımlaması ile din; inanç ve düzendir. Bu iki kavramın izahı Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur; "*Firavun, bırakın beni dedi, Musa'yı öldüreyim de, Rabbine yalvarsın (bakalım O, Musa'yı kurtaracak mı?). Çünkü ben onun, dininizi (düzeninizi) değiştireceğinden yahut memlekette bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.*" (Mümin Suresi, 26.). Din birey açısından ibadet, inanış biçimi, ahlak ve vicdanı yükümlülüğe dayalı tavır ve tutumları kapsarken, toplum açısından din ise Alemlerin Rabbi Allah (c.c.)'ın toplumu ilgilendiren konulardaki emir, yasak ve tavsiyeleri demektir ki bu toplumsal düzeni ve birliği korumayı amaçlamaktadır (Eskicioğlu, 1999: 9). Bu açıdan değerlendirildiğinde bireysel ve toplumsal yönden insanların davranışlarını, tutumlarını, değer yargılarını etkileyen önemli unsurlardan biridir.

Dinin bireyleri yönlendirdiği konulardan biri de tüketim tercihleridir. İslam dininde dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan pek çok Müslüman; dini inanışları gereği helâl olan ürünleri tercih ederken; İslam dininin yasak kıldığı yani haram gördüğü hususları içeren ürünler ve hizmetlerden kaçınmaktadır. Günümüzde Helâl ve Haram kavramları Müslümanların davranışlarının, yaşam biçimlerinin, tüketim tercihlerinin büyük bir kısmında etkili olmaktadır. Bu kitlesel tutumun farkında olan işletmeler ürünlerini helâl hassasiyete uygun olarak üretmekte, tasarlamakta ve pazarlamaktadır. Turizm ise Dünyanın farklı ülkelerinden pek çok insanın farklı sebeplerle gerçekleştirdiği evrensel bir olaydır ve bünyesinde farklı hizmetleri ve ürünleri barındırmaktadır.

Turistlerin turizm işletmelerinden beklenti ve isteklerini analiz etmek ve buna uygun bir ürün oluşturmak günümüz işletmelerinin temel kaygısıdır. Ayrıca rekabetin yoğun ve seçeneğin çok fazla olduğu turizm sektöründe de en ince ayrıntılar bile işletmelerin fark oluşmasında kayda değer bir faktör olarak görülmektedir. Bu sebeple turizm sektöründe Müslüman turistlerin istek ve beklentilerini çözümlenmek; yeni bir Pazar oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda; yiyecek-ıçecekten, eğlence hizmetlerine kadar pek çok turistik hizmeti bünyesinde barından bir turizm anlayışı ortaya çıkarmıştır ki literatürde bu kavram genel hatlarıyla helâl turizm olarak ifade edilmektedir.

Helâl turizm gelişen ve büyüyen bir turizm yaklaşımı ve araştırma alanıdır. İslami hükümler ve Kur'an-ı Kerim'in buyurduğu emir ve yasaklar ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hadislerine göre oluşturulan helâl turizmde sunulan hizmetler; turizm faaliyeti içinde değerlendirilen ürünler, bu hizmeti sunan işletmeler ve personeller; helâl turizm kapsamı içinde değerlendirilmektedir. Spesifik ya da genel olarak düşünüldüğünde helâl turizmin Kur'an-ı Kerim ve Hadisler açısından mevcut durumun değerlendirilmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Helâl turizm kavramı Kur'an-ı Kerim ve Hadisler aracılığı ile ele alınmış; İslami hükümlere göre olması gereken uygulama ve bakış açısı incelenmeye çalışılmıştır.

İslamiyet'te Helâl ve Haram

Tarihsel süreç içinde bireylerin inanış biçimleri ve inançlarına olan bağlılık düzeyleri incelendiğinde; dinin; toplumsal yaşayışın bir getirisi olarak görülmüş; bireyler toplumsal düzen ve

beraberliği korumak adına bazı kurallara bağlı kalmayı bir yükümlülük olarak görmüşlerdir. Bu kurallara uyum adına öncelikle bireye olan saygı, fikir ve davranışlarda bağımsızlık gibi kavramlara koşulsuz hoşgörü benimsenmiştir. Bireyler birbirilerinin isteklerine, inanışlarına saygı duymuş, her konuda olmasa da toplumsal kurallarda birleşmeyi yeğlemişlerdir. Mevcut hoşgörü ve saygı kavramlarına ek olarak; bağlı oldukları toplumun örf, adet ve geleneklerine, milli değerlerine bağlı kalmayı önemli gördükleri kadar; Allah'ın buyurduğu yasakları ve emirleri yaşamlarının büyük bir kısmına yansıtmayı da aynı düzeyde önemli görmüşlerdir. Bu süreç beraberinde Allah-Birey ilişkileri ile Birey-birey ilişkileri gibi iki farklı kaynak oluşmuştur. Fakat ilahi hükümler, bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinde ve Allah ve kul arasındaki ilişkilerde sağlam bir altyapı oluşturmuştur. Helâl ve haram kavramları ise bu noktada başlamış; Allah'a olan kul olabilme görevleri olarak tanımlanmıştır (Erdem, 1997: 152).

İlahi dinlerden biri olan İslamiyet'te helâl -haram kavramına olan saygı ve kabulleniş Tevhid'den sonra yer alabilecek en önemli prensiplerinden biri olarak görülmektedir. Müslüman bir kişinin benimsediği dünya görüşünü, hayat tarzını, olaylara bakış açısını, yaşamını anlamlandırma ve çizgilerini belirleme kuvvetini helâl ve haram inancı tespit eder. Helâl ve haram kavramlarına inanmak ve sınırlarını Kur'an-ı Kerim çerçevesince çizmek Müslümanları mutlu ve huzurlu kılar çünkü Helâl ve Haram Kur'an-ı Kerim ayetlerinde ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hadislerinde çoğu kez yer almış; İslamiyet'e inananların inanış biçimlerinden, amellerine, fikirlerinden davranış kalıplarına, kariyerlerinden, eş seçimine, çocuklarını yetiştirme biçimlerinden, toplumsal yapı içinde bir kimlik oluşturma ve geliştirme çabalarına kadar yaşamlarının en ince detaylarında yol gösterici konumda bulunmuştur (Çelik, 2016: 1).

En genel tanımıyla helâl Allah'ın kullarına yapmasına müsaade ettikleri bir yaşam biçimini ve fikir bütünlüğünü ifade etmektedir. Allah ve Resulünün bir şeyin helâl olduğunu ifade etmesi veya amellerinde günah olmadığını bildirmesi, o amelin günah olmadığını ifade ettiği gibi; amellerin, kullanılan bir eşyanın, ürünün ya da durumun yasak olduğunun belirtilmemesi ve bir kanıt bulunmaması da helâl olduğunu ifade etmektedir. Kullanılan ürünlerde, tüketilen gıdalarda ölçüt alınan kriter helâl olmasıdır ve bir ürün dinen açıkça ifade edilen kanunlara, yasaklara, kural ve kaidelere aykırı değilse yada aksini ifade etmiyorsa helâl dir ve yasaldır.

Haram ise Allah'ın kullarına kesin emarelerle yasak gördüğü, yapmaması istenen fiili ve fikri durumları ifade etmektedir. Haram olarak sayılabilen davranış ve durumlar ayet, mütevatir, meşru sünnet gibi kesin emirler ile belirtilmelidir. Yalnızca Allah tarafından belirlenen Haramı; Hz. Muhammed (s.a.v.) sadece bu hükümleri açıklama yetkisine sahiptir. Ayrıca Allah'ın koyduğu hükümlere karşı gelmek günah olduğu yaklaşımını; helâl -haram kavramları için de dile getirmek mümkündür zira helâl ve haram ölçüsü Allah'ın koyduğu hükümlerden biri olmakla birlikte muhteviyatı en geniş olanlarından da biri olma özelliğine sahiptir (Çelik, 2016: 2). Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur; *“Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, “Şu helâldir”, “Şu haramdır” demeyin. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.* (Nahl Suresi: 116). *“(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”* (En'am Suresi: 151).

Helâl ve haram kavramlarının kökeni Arapçaya dayanmaktadır. Türkçe’ de “ helâl ” kelimesi “ yasak olmayan”; “ haram” kelimesi ise “yasak” anlamlarını ifade etmektedir. Helâl ve haram kelimeleri bütün dinlerde yer almasa da bazı dillerde benzer anlamları ifade eden kelimeler yer almaktadır. Örneğin; Fransızca’da “licite”, İngilizce’de “lewfül”, İbranice’de “tahur” kelimeleri helâl kavramını açıklarken; Fransızca’da “illicite”, İngilizce’de “prohibition, forbidden, unloawful”, İbranice’de “tame ifadeleri haram kavramını açıklamaya çalışmaktadır. Haram kelimesi; yenilmesi, içilmesi, yapılması, kullanılması ve inanılması dini açıdan yasak olan; helâl kelimesi ise; yenilmesi, içilmesi, yapılması dini açıdan uygun görülen, haram kelimesinin aksini ifade eden bütün durum ve davranışları açıklamaktadır. Helâl ve haram kelimesinin arasında yer alan kavram ise mekruhtur (Erdem, 1997: 151).

Helâl ve haram kulların yaşamında oldukça önemli görülmele birlikte ikisi arasındaki dengenin de islami kurallarca uygunluğu da bir o kadar önemli bir konudur. Helâl ve haram kavramlarına saygı duymalı, yaşamın temel ilkeleri arasında bulunmalıdır. Konuya yönelik hassasiyetin azalması ise bireydeki inanç zayıflığı anlamına gelebilmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) konuya ilişkin şöyle ifade eder: “*İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, o devirde kişi ele geçirdiği malı helâl den mi, yoksa haramdan mı kazandığına hiç aldırmayacak.*” . Bu ifadesi ile Müslümanları uyarmıştır. (Buhârî, Buy’ü, 7; Nesai, Buyü, 2, akt. Çelik,2016: 4)

İslamiyet doğumdan ölüme değin yaşamın büyük bir kısmını ibadet açısından değerlendirir. Yapılan her davranışın, ağızdan çıkan her sözün Allah tarafından bilinmesi sebebiyle helâl ve haram yaşamın her noktasına; tüm süreçlerine hâkimdir. Helâl ve haram kavramına yönelik Allah’ın hükümleri, ayetlerde yer alan hususlar ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’ in hadisleri ile belirlenen tanımlamalara rağmen bireylerin konuyla ilgili zihinlerinde ilk olarak yiyecek-içecek, gıdalarda helâl ve haram canlandığı görülmektedir. Bu algı sadece Müslümanlarda değil Müslüman olmayan bireylerde de görülmektedir (Bonne ve Verbeke, 2008; Regenstien vd., 2003; Riaz ve Chaudry, 2004). Ayrıca Hz.Muhammed (s.a.v.) helâl -haram konularının her dönem canlı tutulması ve çağ ne kadar ilerlerse ilerlesin bu konuya aynı ciddiyetle yaklaşılması gerektiğinin altını çizmiş ve şu şekilde ifade etmiştir ;

“ *Ben ailemin yanı başında yatağa uzandığım sırada döşeğin üzerine düşmüş bir hurmanın farkına varırım. Alıp yemek üzere elimi ağzıma kaldırdığımda, onun zekat malı olabileceğinden endişe duyar ve yemekten vazgeçerim.*” (Buhârî, Buyü,4; Lukata,6; Müslim, Zekât, 165; Ebû Dâvud, Zekât,29, akt.Eskicioğlu, 1999,11.)

Resûlu`llâh salla`llâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “*Helâl belli, harâm da bellidir. İki arasında da (helâl mi, harâm mı belli olmayan bir takım) şüpheli şeyler vardır ki çok kimseler onları bilmezler. Şüpheli şeylerden her kim sakınırsa urzını (yâni haysiyetini) da, dînini de kurtarmış olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa (içine girmek yasak olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir. Haberiniz olsun, her Pâdişâhın (kendine mahsûs) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allâh`ın yeryüzündeki korusu da harâm ettiği şeylerdir. Âgâh olunuz, cismin içinde bir lokmacık et (parçası) vardır ki iyi olursa bütün cesed iyi olur, bozuk olursa bütün cesed bozulur. İşte o (et parçası) kalbdır*” (Buhari, Büyü 2, İmân 39; Müslim, Müsâkat, 20, 107-108, akt., Doğan, 2016: 32).

Helâl Turizm Kavramı

Helâl turizm; Müslüman turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına oluşturulan turistik ürün ve hizmetlerin İslami öğretilere ve ilkelere göre gerçekleştirildiği turizm türünü ifade etmektedir.

Kaynağını Arap dilinden alan Helâl kelimesi; izin verilebilir, kabul edilebilir, uygun görülebilir anlamlarına gelmektedir. Helâl turizm konseptinin de temel kaynağı olan helâl sadece gıda ya da gıdayla ilgili ürünleri kapsamamakta, Kadın-Erkek demeden bir Müslümanın yaşamının tüm yönlerini ele almaktadır. Bu kapsamda helâl konsepti; dünyanın neresinde olursa olsun bütün Müslümanlara ihtiyaçları doğrultusunda dini açıdan uygun görülebilir, izin verilebilir, kabul edilebilir ölçüde ürün hazırlanması ve sunulması sürecini de ifade etmektedir. Örneğin; İslami hukuka uygun oluşturulan ürünleri kapsayan Helâl Konsept; Yiyecek-İçecek endüstrisi ile başlamış sonrasında; bankacılık ve finans, turizm, kozmetik, meslek ve kariyer planlaması, seyahat, ulaştırma hizmetleri gibi farklı alanlarda devam etmiştir.

Helâl turizm tanımlamaları incelendiğinde ise bazı çalışmalarda Helâl Turizm yerine İslami Turizm kavramı kullandığı görülmüş olsa da; bu iki kavramın birbiri ile benzerliği hususunda hem fikir olan araştırmacılar da mevcuttur (Battour, vd.,2014; Henderson, 2009; Jafari ve Scott, 2014; Stephenson, 2014; Zamani-Farahani ve Henderson, 2010). Belirtmek gerekir ki; helâl turizm ile İslami turizm gerek amaç ve işlevleri gerekse uygulama ve içeriği ile birtakım önemli farklılıklara sahiptir. Bohan ve arkadaşlarının (2016) El-Gohary (2015)' nin çalışmasından aktardığına göre; helâl turizmi İslami turizm ile aynı tanımlama içine dahil etmenin mümkün olmayacağı görülmektedir. Helâl turizm kavramının İslami turizm ile aynı amaç ve işlevlere sahip olduğunu ifade etmek sadece Müslümanlara özgü olmayan Helâl Kavramının çerçevesini daraltmakta, yerinde olmayan bir tutum olarak görülmektedir. Helâl kavramı esas amacı ve diğer özellikleri ile tüm inananları kapsayan bir turizm yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Helâl olgusu ise en genel tanımıyla; Allah'ın kulları için uygun gördüğü, izin verdiği davranışları ifade ederken; haram ise; Allah'ın yasakladığı davranışları ifade etmektedir. Farklı dinlerde ifade edilen helâl kavramı İslamiyet açısından değerlendirildiğinde mahiyetini Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v.) davranışlarını, tutumlarını ve tavsiyelerini ifade eden Sünnetlerden aldığı görülmektedir (Bohan vd., 2016: 1427). Helâl Turizm Kavramına ilişkin tanımlamalar aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. Helâl Turizme Yönelik Tanımlamalar

Yazar	Helâl Turizm Tanımı
Shakiry 2006	İslami değerlere aykırı olanlar hariç her tür turizm olarak tanımlanır.
World Travel Market 2007	Davranış, kıyafet ve yeme-içme açısından İslam öğretilerine uygun olan bir inanç turizmi çeşididir.
Henderson 2009	İslami öğretilere uyan Müslüman turistlerin farklı amaçlarla katıldığı seyahat faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır.
Razalli, Abdullah, Hasan, 2012	Helâl gıda, helâl taşımacılık, helâl otel, helâl lojistik, helâl Spa, İslam finansmanı, İslami seyahat paketleri gibi bileşenleri içeren turizm çeşididir.
Nursanty 2012	Şeriat kurallarına uyan Müslüman ailelere yönelik hizmet sunan, inanç turizmin bir alt kategorisidir.
Carboni, Perelli, Sistu 2014	Seyahat ederken kişisel dini alışkanlıklarına uyma imkânı sunan, Müslüman inancını içeren, İslam'a uygun turizm olarak tanımlanmaktadır.
Piangpis, Oraphan, Hamzah 2014	Müslümanların düşüncelerini ve hayat tarzlarını karşılayacak tur paketleri ve destinasyonları sunmak anlamına gelmektedir.
Geetanjali 2014	İslam hukukuna uygun ağırlama hizmetleri veren bir turizm ürünüdür.
Tekin 2014	İslam'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde yapılan turizm faaliyetidir.

Mansouri 2014	Helâl havayolu, helâl konaklama tesisi, helâl yiyecek-içecek, helâl aktivite gibi alanların helâl paket tur bünyesinde toplanması ve sunulmasıdır.
Nargeskhatoon, Resia 2015	Müslüman turistleri desteklemek amacıyla tasarlanmış tur paketleri ve destinasyonlardır.
Boğan, Batman, Sarıışık 2016	Helâl turizm bir turizm çeşidi olmayıp, turizmin bütün çeşitlerinin helâl anlayışla yapılmasıdır
Mohsin, Ramli, Alkhulayfi 2016	İslami öğretilere uygun ibadet ve beslenme gereksinimini kolaylaştırmak için Müslüman gezginlerin ihtiyaçlarını karşılayan bir turizm ürünü ve hizmetinin sağlanması anlamına gelmektedir.
Ghazali, Suhana, Sedigheh 2016	Tanrı'nın iradesine tam olarak boyun eğme ve şeriat'a uygunluk şartıyla, hac, iş, eğlence ya da diğer etkinlikler amacıyla birden fazla ardışık gece boyunca ikametlerinin ötesinde seyahat eden (Müslüman ya da gayrimüslim ülkelere) Müslümanların hareketleri olarak tanımlanabilmektedir.
Gabdrakhmanov, Biktimirov, Rozhko, Khafizova 2016	İslam kurallarına uygun olarak dinlenmek için Müslümanlara yönelik hizmet veren bir turizm türüdür.

Din yaşamımızın büyük bir kısmına nüfus etmekte ve bu yönlendirmeyi de isteyerek gerçekleştirmekteyiz. Hiç kuşkusuz dinin ve turizmin birbiri ile makro ve mikro düzeyde ilişkisi bulunmaktadır (Weaver ve Agle, 2002; Mokhlis, 2009; Wall ve Mathieson, 2006) ve bu ilişkinin çalışmalarda farklı yollarla ifade edildiğini görülmektedir (Bailey ve Sood, 1993; Lupfer ve Wald, 1985; McDaniel ve Burnett, 1990; Walter, 2002; Wilkes vd, 1986; Levin, 1979; Poulson, 1998; Battour, Ismaeil, & Battor, 2011; Eid ve El-Gohary, 2015; El-Gohary ve Eid, 2014; Henderson, 2011; Jafari ve Scott, 2014). Turizm sistemi içinde değerlendirildiğinde; helâl turizm kavramı bir ürün ya da hizmet olmaktan ziyade bir yaklaşım biçimi veya kapsamlı bir bakış açısıdır. Müslüman turistlerin İslam hukukunun kurallarına uygun şekilde turizme katılmayı tercih etmesi ve bu tercihlerinde turizm sektöründe farklı bir pazar oluşturması helâl turizm kavramını oluşturmuştur.

İslami inançlarla ilgili Arapça bir kelime olan helâl kelimesinin gıda üretiminin çok daha ötesinde bir kavram olduğu; geniş bir ürün ve hizmet yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. İslam hukukunda izin verilen hususları tanımlayan helâl kavramı; Müslümanların kendilerini şüpheye düşürecek İslam dinince yapılması uygun görülmeyen Mekruh ve kesinlikle yapılmaması gereken haram kavramı ile açıklanmaktadır. Bon ve Hussain (2010)'a göre; bu perspektiften hareketle oluşturulan turizm ürünleri; helâl turizm çatısı altında toplanmakta ve Müslüman turistlerin ihtiyaç ve hassasiyetlerine yönelik turlar, konaklama hizmeti sunan otel işletmeleri, gemi seyahatleri, helâl gıda ürünleri ile menülerini oluşturan restoranlar, ulaştırma hizmetleri gibi turistik hizmetleri içermektedir.

Küresel perspektiften Müslüman topluluklarının sosyal, politik ve tarihi temelleri çok farklı olmasına karşın; temel inançlarının odaklandığı helâl ve haram kavramları hepsinde aynıdır. Jakarta İslam Merkezi, Malezya İslami Gelişim Departmanı gibi çeşitli organizasyonlar helâl turizm için kapsamlı tanımlamalar sunmakta, Şeriat kurallarına göre oluşturdukları helâl sertifikasyonlar vermektedirler. Kamusal olan ve olmayan bazı kurumlar; pazar hacmi her geçen gün artış gösteren helâl turizme girmekte ve İslam hukukuna göre bir yaşam biçimi benimseyen Müslüman turistlere lüks konaklama ve ulaştırma hizmetleri sunmaktadır. Ayrıca mevcut eğilimi ve Pazar hacmini takip eden bazı tur operatörleri helâl konseptli otel işletmeleri ile oluşturdukları butik paket turları Müslüman tüketicilere sunmaktadır. Benzer girişimler İslami inanın hâkim

olduğu bütün topluluklarda geçerlidir; şöyle ki; Fransa İslami Birliği Federasyonu ile Yeni Zelanda İslami Birliği Federasyonu'nun helâl turizm felsefesi kısmen ufak farklılıklar içerse de; iki ülkenin İslami birliğinin birbirinden farklı olduğu düşünülemez (Samori, Zakiah, Sallah, Khalid, 2016: 31).

El-Gohary (2016)'ye göre bir ürünün Helâl olabilmesi için; Şeriat kanunlarının gerekliliklerini karşılamaı gerekmektedir. İslami Şeriat Kanunları ise kaynağını iki farklı unsurdan almaktadır. Bunlardan ilki Müslümanların kutsal kitabı olan; Kur-an'ı Kerim, ikincisi ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in öğretisi ve hadislerini içeren Sünnetlerdir. Müslümanların yaşamında oldukça önemli bir yer edinen İslami kuralların turistik aktiviteleri etkilemesi kuşkusuz dünyanın kabul ettiği bir gerçektir. Müslüman bir turistin İslam dininin buyurduğu şekilde turizm olayına katılması, turizm hizmeti sunan işletmeler için anahtar bir Pazar oluşturma unsuru olarak kabul edilmektedir. Hallbase (2015) ise helâl turizmin amacını; paket turlar ve destinasyonları Müslümanlara hizmet edecek ve onların ihtiyaçlarını hedef alacak şekilde karşılayabilecek ürün ve hizmetler olarak tanımlamış; Razali, Suzzaini ve Yusoff (2013) ise bu turizm ürününün helâl gıda, helâl ulaşım, helâl otel, helâl lojistik, helâl fiyatlama, helâl paket turlar ve helâl spa gibi turizm aktivitelerinden oluştuğunu savunmuşlardır.

Helâl turizm ilkeleri ise Müslüman bir bireyin yerine getirmesi gereken ibadetler, giyim biçimi, cinsiyetler arasındaki davranış biçimleri, helâl gıdalar gibi Müslüman turistlerin temel ihtiyaçlarını başlangıç olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar (Rosenberg ve Choufany , 2009; Henderson, 2010; Sahida vd., 2011; Battour vd., 2010; Saad vd., 2014) helâl turizmin felsefesinin sağlam bir temel üzerine oturmuş olduğunu dile getirmesine rağmen ; helâl turizm ilkelerinin yazılı olarak belirtildiği resmi kaynaklara ihtiyaç olduğu fikrini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (El-Gohary, 2016).

Literatür incelemeleri, helâl turizm organizasyonları, sağlayıcıları ve uygulayıcılarının ifadeleri ile şekillenen helâl turizm ilkeleri ve temel gereklilikler aşağıdaki gibidir (El-Gohary, 2016; Rosenberg ve Choufany ; 2009; Henderson , 2010; Sahida,, Suhaimi, Khairil,ve Yaakob, 2011; Battour ,Ismail,ve Battor, 2010; Saad, Ali, Abdel-Ati, 2014; Bogan, Batman, Sarıışık, 2016);

- Alkol servisinin bulunmaması
- Gece kulübünün bulunmaması
- Sadece helâl ürünlerin sunulması
- Jambon, domuz eti ve benzeri ürünlere yönelik bir hizmet sunulmaması
- Erkekler katında erkek personelin hizmet veriyor olması
- Bayanlar ve aileler için bayanların hizmet veriyor olması
- Bekar bayanlara ayrılmış bölümde bayanların hizmet veriyor olması
- Tesiste veya işletmede dini mimarının hakim olması
- Muhafazakar televizyon kanallarının bulunması
- İbadet mekanlarının olması
- Personel üniformaları İslam hükümlerine göre tasarlanması (muhafazakar personel kıyafeti)
- Her odada Kur'an-ı Kerim bulunması
- Her odada seccade bulunması
- Odalarda Kâbe'yi gösteren bir işaret bulunması
- Spor salonları, yüzme havuzları, bilgisayar odaları gibi rekreasyon alanlarının bay ve bayanlar için iki ayrı bölümlerinin bulunması

- İbadethanelerin bay ve bayanlar için iki ayrı bölümde sunulması
- Mimari yapı, sanatsal figürler, tablolar gibi yapıların insan formunu yansıtmaması yada imgelememesi
- Yatakların ve tuvaletlerin Mekke'ye doğru yerleştirilmemesi.
- Taharet musluklarının bulunması
- Misafirlerin İslami hükümlere uygun giyinmesi
- İslami kurallara uygun harcama ve bütçeleme
- Otellerin ve diğer turizm işletmelerinin Zekat şartını yerine getirmesi olarak ifade edilmektedir.

Helâl turizm ilke ve uygulama şekilleri incelendiğinde; bir Müslümanın uyması gereken temel hükümleri yerinde bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Ancak; bazı Müslümanların bu kavramlara daha fazla değer attiklerini; bazılarının ise bu ilkeleri daha az benimsediği de uygulamalarda dikkat çeken bir unsurdur. Bu kapsamda Dünya Helâl Turizm Zirvesi (2015)'inde en azından temel ilkelerin (helâl gıda, alkol kullanılmaması, Her odada seccade ve Kur'an-ı Kerim olması ve Kâbe'yi gösteren bir işaretin olması, uygun giyim) yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dünya Helâl Turizm Zirvesi (2015)'ne göre temel ihtiyaçlar (helâl gıda, alkol kullanılmaması, ibadet alanları ve Ramazan Ayına uygun bir konaklama ve yeme-içme biçimi) Müslüman topluluklarının bulunduğu ülkelerin bir zorunluluğudur. Bununla birlikte küresel ölçekli araştırmalar göstermektedir ki; helâl gıda ve Müslüman-Dostu seyahat anlayışı Müslüman turist pazarının ihtiyaçlarının zirvesinde yer almaktadır. Bu sebeple bu kitlenin ihtiyaçlarını analiz ve etmek ve pazarın en yüksek payını almak işletmecilerin ve ülkelerin temel hedefleri arasında yer alması gerektiği ifade edilmektedir. (Dünya Helâl Turizm Zirvesi, 2015).

Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Helâl Turizm

İslamiyet'in seyahat kavramına önem verdiği geçmiş çalışmalarda da dile getirilmiştir (Kessler, 2015; Bhardwaj, 1998; Al Hamarneh ve Steiner, 2004; El-Gohary, 2016; Samori, Sallah ve Khalid, 2016; Oktadiana Pearce ve Chon, 2016; Battour Ismail, Battor ve Awais, 2010; Mohsin Ramli ve Alkhulayfi, 2016; Omar Islam ve Adaha, 2013; Henderson, 2009; Haq ve Ho, 2010; Zamani-Farahani ve Henderson, 2009; Musa, Suhana ve Moghavvemi, 2016; Taher, 2008; Weidenfeld ve Ron, 2008; Weaver ve Agle, 2002; Mokhlis, 2009; Wall ve Mathieson, 2006; Bailey ve Sood, 1993; Lupfer ve Wald, 1985; Tekin, 2015; Piangpish, Orphan ve Hamzah, 2014; Carboni, 2014; Nursanty, 2012; Razalli, Abdullah ve Hassan, 2012; Shakiry, 2006; Boğan, Batman ve Sarıuşık, 2016; Stephenson, 2014). Farklı hadiselerle izah edilen seyahat ve tur kavramlarına yönelik bazı hususların İslam dininde yer aldığı görülmektedir. Arapça 'da turizm olgusu "Saha" ya da "siyaha" kelimeleri ile açıklanmakta; " hareket ya da akış" anlamına gelmektedir. Turizm amacıyla bir kişinin bir yerden başka bir yere seyahatini anlatan siyaha kelimesi, yeni deneyimleri keşfetmek amacıyla bir ülkeye ya da bölgeye seyahati ifade etmektedir (Sohirin ve Shah Jani, 2014; Samori vd., 2016: 132). Bilinmektedir ki; Allah (c.c.) bizlerin bilgimizi arttırmasını, deneyimler ile öğrenmemizi ve seyahatlerimizde beş duyu organımızı da kullanmamızı istemekte ve bu konuda ibadetlerde de kolaylık sağlamaktadır.

Turizmin dinsel ve maneviyat yoğunluklu içeriği kapsamında; hac tarihsel perspektifte turizmin itici gücü ve temel yaklaşımı olarak görülmekte ve bugün turizm dediğimiz olayın temelini oluşturmaktadır. Din Müslümanların günlük aktivitelerini etkilemekte ve doğal olarak seyahat tercihlerine de yön vermekte hatta bir destinasyonu tercih etmesinde temel motivasyon unsuru olarak nitelendirilmektedir (Jafari ve Scott, 2014). Allah (C.C.)'a yönelik yapılan seyahatler, sadece

kutsal mekânlarla yapılan seyahatleri kapsamamakta, Allah (C.C.)'ın emir ve yasaklarına göre seyahat edilebilecek destinasyonları ve yapılabilecek faaliyetleri de içermektedir. Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."* (Ankebut Suresi: 20).

"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur." (Hac Suresi: 46).

Kur'an-ı Kerim'de turizmle ilgili birkaç terim bulunmaktadır. En yaygın kullanılanı El-Fasih kelimesidir ve bu kelime ayette şöyle bir tanımlamayı içermektedir; *"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcuları perişan edecektir"* (Tevbe Suresi: 2) Ayrıca Ibn Sabil kelimesi de Allah'ın sunduğu sebeplere yönelik seyahati ifade etmektedir ve ayette şöyle bir tanımlamayı içermektedir; *"Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Tevbe Suresi: 60). Ayetin buyurduğu üzere; Allah için seyahat edilenlerin dinimizde ayrı bir yer bulunmaktadır (Samori vd., 2016: 131). Turizmin Kur'an-ı Kerim'de bir diğer yer alış biçimi Rihlal yani seyahat anlamında olup eğitim ve ticaret amacıyla yapılan gezileri ifade etmektedir. Kur'an'ı Kerim'e göre Arapların ticari amaçlarla seyahatini tanımlayan Rihlah kelimesi Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilir; *"(1-4) Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin."* (Kureyş Suresi: 2). Rihlah ticari bir seyahati ifade etmiş olsa da; Manevi bir seyahati de işaret etmekte; Mekke, Medine ve Kudüs gibi alanlara yönelik dini seyahatleri de kapsayabilmektedir. Rihlah kelimesi Dini emirlere göre yapılan mahiyeti oldukça güçlü seyahatleri de ifade etmektedir (Samori vd., 2016: 132).

Seyahatin ve beraberinde turizmin amaçlarından biri olarak yorumlama ve anlamlandırma görülmekte; Müslümanlara seyahatleri için Kâinatın yaratıcısı Allah (C.C.)'ın emir ve yasaklarına uymaları; aynı zamanda da bu seçimi kendi fikir ve iradeleri ile yapmaları istenmektedir. İyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlışın kulların kendi kararlarına bırakmaktadır. Konuyla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır; *"De ki: "Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün."* (En'am Suresi: 11)

Kur'an-ı Kerim'de buyrulduğu üzere; turizm olayının önemli bileşenlerinden biri olan seyahat kavramını Allah (c.c.)'ın emir ve yasaklarına göre gerçekleştirmenin mümkün olabileceği görülmektedir. Bu seyahatlerde turistlerin tercih ettiği otel işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, rekreasyon faaliyetleri gibi unsurlarının benzer bir bakış açısı ile seçilmesi ve bu doğrultuda hizmetlerin hazırlanmasını ifade etmek mümkündür.

Helâl turizm ürünlerinin veya faaliyetlerinin Helâl olabilmesi için İslam hukukuna ve Helâl kriterlere bütünsel bir bağlılık gerekmektedir. Her ne kadar dünya çapında bilinir Helâl turizm hizmeti sunan işletmeler İslam hukukuna tamamıyla uyduklarını ifade etseler de bazı araştırmacılar işletmelerin Helâl Kriterlere ve İslam hukukuna bütünüyle uyduğunu düşünmemektedir Bu uygulamalar arasında; çalışanların konseptte uygun bir üniformasının olmaması ve kadın ve erkek çalışanların hizmet sunacağı ziyaretçi profilinde ve hizmet biçiminde bir hassasiyetin olmaması,

eğlence hizmetlerinin günümüz koşullarına uyarlanarak danslar, gösteriler, çocuk gösterileri, bazı otellerde Müslüman olmayan ziyaretçiler için alkolün bulunması, uygunsuz televizyon kanalları bazı işletmelerde görülmektedir (El-Gohary, 2016, 123). Allah (c.c.) uygun gördüğü şekilde dünya nimetlerinden faydalanmayı farklılaştıran ve kendilerince uygun görülen şekilde değiştirenlere yönelik Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur; *“Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.”*(Maide Suresi: 87).

” De ki: Gördünüz mü, Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helâl yaptınız. De ki: Allah mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?” (Yunus Suresi: 59).

Kur'an-Kerim'de buyrulduğu üzere rızıkların helâl olanının tercih edilmesi uygun görülmüştür. Rızıkların helâl ve temiz olanının tercih edilmesi gerektiği ifade edilirken bir başka ayet de şöyle ifade edilmektedir *“Allah'ın sizi rızıklandığı şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin!”* (Nahl Suresi: 114). Helâl kapsamında değerlendirilmeyen nimetlerin ve rızıkların dünyada yeri olmadığı gibi ahirette de yer almamaktadır. Bir başka ayette ise şöyle ifade edilmektedir; *” Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, şüphesiz ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir“*(Nahl Suresi: 115). Bu ayette ise net bir tanımlama ile nelerin haram kıldığı, hangi yiyeceklerin tüketilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Yiyecek ve içeceklerin helâl olanlarının tercih edilmesi gerektiğini ifade eden Kur'an-ı Kerim açıkça ve tamamıyla alkolü ve alkol içeren tüm ürünleri yasaklamıştır. Buna ilişkin Kur'an-Kerim'de şöyle buyrulur; *“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz”* (Maide Suresi: 90) ve beraberinde şu şekilde buyrulur; *“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”*(Maide Suresi: 91).

İslamiyet'te önemli bir yeri ve işlevi olan israfı helâl turizm kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Çünkü İslam dininde yerinde ve kararında yaklaşım ve sınır önemlidir. Helâl turizm konseptli otel işletmeleri, turlar, yiyecek-içecek işletmeleri ve ulaştırma ağıları mümkün olduğunca bu hususu göz önünde bulundurmalı ve bu yaklaşım ile ürünlerini sunmalıdır ki hem İslam dinince hem de inanlarca kabul buyrulan budur. Özellikle dünya nüfusunun büyük bir kısmının açık sınırında olduğu da göz önünde bulundurulursa israf ve aşırı tüketim Helâl turizm konseptli işletmelerin kaçınması gereken bir husus olarak ifade edilebilir. Konuya ilişkin Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur; *“Yiyin, için fakat israf etmeyin. Allah israf edenleri sevmez.”*(Araf Suresi: 3).

Helâl turizm hizmeti sunan işletmelerin kazançlarını helâl yollarla elde etmeleri, çalıştırdıkları personelin emeklerinin karşılığını vermeleri, faize başvuramaları, alışverişlerini dinen uygun görülen şekilde gerçekleştirmeleri; helâl turizm ürününü talep eden Müslüman tüketicilerin pek çok tercihinde etkili bir faktördür. Bu hususa yönelik Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır; *” Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.”* (Bakara Suresi: 275. Ayet).

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Kur'an-ı Kerim'de bireylerin seyahat edebilmeleri, öğrenmenin ve kendini geliştirmenin turizm ile de mümkün olabileceği, bu süreçte kullanılan tüm ürün ve hizmetlerin İslam dininin emir ve yasaklarınca yerine getirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

H. Muhammed (S.A.V.)'in Hadisleri Perspektifinden Helâl Turizm

Kur'an-ı Kerim'de turizm olayı ile ilgili ayetler bulunmakta; helâl turizme ışık tutmaktadır. Bununla birlikte helâl turizm felsefesi; Hz. Muhammed (S.A.V.)'in helâl ve haram'a yönelik hadisleri ile birleştiğinde görkemli bir turizm yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Hz. Muhammed (S.A.V.)'in helâl ve haram'a yönelik yönlendirici olması hususunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir; "...O (Peygamber); onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl , kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."(Araf Suresi: 157.Ayet).

İslam dininde seyahat ve turizme yönelik cesaretlendirme, teşvik etme söz konusudur. Hz. Muhammed (S.A.V.) seyahat edenlerin çeşitli zorluklarla ve türlü sıkıntılarla karşılaşacağını ancak büyük bir bilgelik ve erdem gerektiren turizm ve seyahat olayının Allah adına ve onun yolundan şaşmadan olduğu sürece Allah (c.c.)'a yönelteceğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili şöyle buyrulur; "Yapılan işler niyetlere göre değerlendirilir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Resulüne varmak, onlara hicret etmekse eline geçecek sevap da Allah'a ve Resulüne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir." (Buharî, Bed'ü'l-vahy, 1. akt.Samori vd., 2016: 133)

Hz. Muhammed (S.A.V.)'in seyahatle ilgili diğer hadisleri şu şekildedir (akt. Tekin, 2016: 751)

"Nesebinizden sıla-i rahim (akrabaları ziyaret) yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahim, akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır." (Buhari, Edep/12)

"Şüphesiz benim ümmetimin seyahate çıkması Allah yolunda mücadele etmektir." (Ebu Davud, Cihad/6)

"Bizler sefere çıkıp geri dönen, tövbekâr, âbid ve Rabbimize hamd eden kullarız." (Müslim, Hac/425)

İslam dininin hoşgörülü yaklaşımı, farklı dinlere inananların İslam dininde buluşması, yeni bilgilerin seyahat ile elde edilmesi gibi sebepler turizmi İslam dininde zirveye taşımaktadır. Allah (c.c)'ın yarattığı tüm güzellikleri görebilmeyi ve hissedebilmeyi mümkün kılan turizm, Allah'ın emir ve yasaklarına uyulduğu sürece inananlarca ibadetlere yönelebilmeyi de etkin bir rolü olarak görülebilmektedir.

Helâl ve haram hususunda hadisler pek çok hadis bulunmakla birlikte turizmin hizmet boyutuna yönelik hadisler helâl turizmin asıl ilgi alanına girmektedir. Yiyecek-içecek işletmeleri ise helâl turizmin önemli bileşenlerinden biri olarak yer almaktadır. Resulullah (S.A.V.) yiyeceklerde helâl ve haram'a yönelik şöyle buyurmaktadır; *Helâl belli, haram da bellidir. İkisi arasında (helâl mi, haram mı belli olmayan bir takım) şüpheli şeyler vardır ki, çok kimseler bunları bilmezler. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa, ırzını da, dinini de tertemiz tutmuş olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa, (içine girmek yasak olan) koruluk etrafında davarlarını otlatan bir çoban gibi, çok sürmez içeriye dalabilir. Haberiniz olsun, her hükümdarın kendine mahsus bir koruluğu olur. Gözünüzü açın; Allah'ın yeryüzündeki koruluğu da haram ettiği şeylerdir. Haberiniz olsun ki, bedeninin içinde*

bir lokmacık et parçası vardır ki iyi olursa bütün beden iyi olur; bozuk olursa bütün beden bozulur. İşte o(et parçası)kalptir. (Buhârî, İman 39, Büyü' 2; Müslim, Müsâkât 107; Ebû Davud, Büyü' 3; Neseî, Büyü' 2; Tirmizî, Büyü' 1; İbn Mâce, Fiten 14; Dârimi, Büyü' 1, akt. Köseoğlu, 2014: 7).

Hiz. Muhammed (S.A.V.) İslam dininde temizliğin yiyeceklerde ve içeceklerde oldukça önemli olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili şöyle buyrulmuştur; *“Allah Teâlâ temizdir; sadece temiz olanları kabul eder. Allah Teâlâ peygamberlerine neyi emrettiyse müminlere de onu emretmiştir. Cenab-ı Hak peygamberlere: ‘Ey peygamberler! Temiz ve helâl olan şeylerden yiyin, iyi ve faydalı işler yapın!’ buyurmuştur. Müminlere de: ‘Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin’ buyurmuştur.”* Resul-i Ekrem daha sonra şunları söyledi: *“Bir kimse, Allah yolunda uzun seferler yapar. Saçı başı dağınık, toza toprağa bulanmış vaziyette ellerini gökyüzüne açarak: ‘Ya Rabbi! Ya Rabbi!’ diye dua eder. Hâlbuki onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, gıdası haramdır. Böyle birinin duası nasıl kabul edilir!”* (Müslim, Zekât, 65; Tirmizî, Tefsîru’I-Kur’ân, 3). Yeme-içme ile ilgili diğer Hadislerde ise Hiz. Muhammed (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır; *“Bizim için iki ölü ve iki kan helâl kılındı. Ölüler; çekirge ve balık. Kanlar da karaciğer ve dalaktır.”* (İbn Mâce, Sayd, 9, At’ime, 31; A. İbn Hanbel, II, 97); *Allah’ın Rasulü, köpek dişi olan yırtıcı hayvanları ve tırnaklı yırtıcı kuşları yemeyi yasakladı.* (Müslim, Sayd, 15, 16; Ebû Dâvûd, At’ime, 32; Tirmizî, Sayd, 9, 11, akt., Köseoğlu, 2014: 7). Alkolün kesinlikle tüketilmemesi gerektiğini ifade eden Hiz. Muhammed (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır; *Sarhoşluk veren şeyin çoğu ve azı haramdır.* (Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; Neseî, Eşribe, 25; İbn Mâce, Eşribe, 10, akt., Batu, 2012: 52)

Turizm emek yoğun bir sektördür. Turistik ürünlerin vazgeçilmez parçalarından biri ise sunulan hizmettir. Hizmetin niteliği, hizmeti sunan işletmenin yapısına göre değişmekle beraber; çalışanların büyük bir kısmı; uzun çalışma saatlerine ve ağır bir iş yüküne sahiptir. Bu sebeple emeğin karşılığının verilmesi diğer pek çok sektörde olduğu gibi turizmde de önemlidir. Özellikle İslami kurallara uygun hizmet sunan işletmeler; misyonlarını bu kriterlere göre oluşturmakta ve tüketiciler de bu yaklaşıma istinaden o işletmeyi tercih etmektedir. Bu sebeple helâl turizm yaklaşımıyla hizmet veren işletmeler için İslam ekonomisi üzerinde önemle durulması gereken bir husus olarak görülebilir. İslam dininde emeğin, çalışarak para kazanmanın, emeğin karşılığının verilmesinin helâl ve meşru olduğu ifade edilmektedir. Emeğin, alın terinin kıymet verilmesi gereken bir husus olması gerektiği ve çalışana emeğinin karşılığı olan ücretin verilmesi gerektiği mübah kılınmış ve izin verilmiştir. Bu hususla ilgili Hiz. Muhammed (S.A.V.) şu hadisleri dile getirmiştir(akt, Eskicioğlu, 1999: 29-35);

"Hiç kimse, el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir." (Buhari, Büyü, 15; İbn Mâce, Ticarat, 1; Neseî, Büyü, 1.)

"Allah'a yemin ederim ki, bir insanın, ip alıp sırtında odun taşımaya, herhangi bir kimseye gelip de sadaka istemesinden daha hayırlıdır; istediği kimse ister versin ister vermesin." (Buhari, Zeat, 50).

Allah (C.C.); israfı ve aşırı tüketimi insanlara yasaklamış, mümkün olduğunca tüketimin ahlaki değeri yüksek ve ölçülü olanını uygun görmüştür. Çağ ilerledikçe ve bireylerin tüketime dayalı ihtiyaçları bu gelişim ile çeşitlendikçe İslam dininin uygun gördüğü tüketim kalıplarından uzaklaşıldığı görülmektedir. İslam dini bireylerin ahlaki ve manevi prensiplerini korumasını ifade ederek, kişilerin gereksiz ve aşırı tüketimini azaltmaya çabalamaktadır. Helâl turizm felsefesi ile hizmet sunan yiyecek-içecek, konaklama, ulaştırma işletmeleri ve seyahat acentaları gereksiz tüketimden kaçınmalı ve mümkün olduğunca dinin hükümlerine uyarak ölçülü kullanımı benimsemelidir. Hiz. Muhammed (s.a.v.) bir hadisinde israfa yönelik şöyle buyurmuştur ; *“Yiyiniz,*

tasadduk ediniz, giyiniz. Fakat bunları yaparken israfı ve tekebbüre kaçmayınız.” (Nesaî, Zekat 66, akt. Mezitli müftülüğü., 2016).

Hız. Muhammed (S.A.V.) helâl ve haramın İslam dininde oldukça önemli bir yerde olduğunu ifade etmiş ve aynı zamanda gelecekte bu iki hususa gereken önemin verilmeyeceğini eklemiştir. Hız. Muhammed (S.A.V.) konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır; “*Öyle devir gelecek ki, insanoğlu, aldığı şeyin helâl den mi, haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacak. Böylelerinin hiçbir duası kabul edilmez.*” (Buhari, Büyü' 7, 23; Nesai, Büyü' 2, (7, 243, akt. Kamu Müftülüğü, 2016).

Sonuç ve Öneriler

Din bireylerin doğumlarından ölümlerine kadar yaşamlarında yön verici unsur olarak görülmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki; gerek bireysel gerek toplumsal tercihler ile din arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde Müslümanlar seyahat etmekte ve bu sırada turistik ürünlerden faydalanmaktadır.

Hızlı artış gösteren turistik talep ve beraberindeki rekabet hacmi ile farklılaşan ve zenginleşen teknoloji, sanat, politika, ekonomi gibi alanlar turizme yönelik tüketici tercihlerinde etkili olmuştur. Bu değişim ile hareket eden bazı işletmeler ve destinasyonlar turizm hareketlerinin nabzını tutarak; dünya turizm pazarından oldukça yüksek bir payı almıştır. Günümüzde Müslüman turistlerin turizm olayına İslam dini ilkeleri çerçevesince katılmayı tercih etmesi bu hareketin önemli bir kısmını oluşturmuş; birçok turistik hizmet sağlayıcısı bu yaklaşıma uygun ürün sunma ve tercih edilme arayışına gitmiştir. İslami hükümlere bağlılığı ve hizmet kalitesini en üst seviyede tutma çabası içinde olan işletmelerin tüketici kitlesi giderek artmış; özellikle son yıllarda yaşanan krizlerden en az etkilenen işletmeler olarak varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır. Bu sebeple Helâl turizme yönelik İslami hükümlerden mümkün olduğunca ödün vermeden ve aynı zamanda Müslüman turistlerin beklentilerine de cevap verebilen bir yaklaşım ile hareket etmek turizm sektöründeki hizmet sağlayıcılarının üzerinde önemle durması gereken bir konu olarak görülebilir.

Helâl turizm pazarı oldukça hassas bir kitleye sahiptir ve o sebeple helâl turizmin pazarlanması hususunda özenli ve dikkatli davranmak gerekmektedir. Hedef kitle üzerinde odaklanılarak kişilerin tatmin düzeyleri iyi belirlenmelidir. Bu turizm türüne katılan kişilerin istek ve beklentileri iyi analiz edilerek, bu analiz sonucuna göre turistik ürün sunumu gerçekleştirilmelidir. Bölgeye gelen ziyaretçi kadar yerel toplum da göz önüne alınmalı ve Müslüman turistlerin yöre halkına olan saygısı ve duyarlılığı hususunda bilgilendirilmelidir. Bununla ilgili özel sektör ve kamu kurumları gerekli faaliyetleri gerçekleştirmelidir.

İslam hukuku seyahate teşvik etmekte ve Müslüman turistleri turizm faaliyetlerine yöneltmektedir. Allah'a yönelme ve dünyanın her yerinde onun eşsiz ve kusursuz eserlerini görmek turizm faaliyetlerini güçlendirmekte, Müslüman turistlerin seyahat motivasyonlarını genişletmektedir. Helâl turizm bu motivasyonlar ile başlayan ve İslam dininin izin verdiği, uygun gördüğü, kabul ettiği ürünleri satın almaya doğru ilerleyen bir süreci içermektedir. Bu kitlenin harcamaları ve turizm hareketleri göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman turistlerin ihtiyaç ve beklentileri, kararları turizm işletmeleri için iyi analiz edilmesi ve araştırılması gereken bir strateji olarak görülmektedir. Bu hususların dikkate alınmaması durumunda gelirlerde, kazanç hacminde, memnuniyetlerde, müşteri sadakatinde, rekabet düzeyinde ve avantajında düşüşe sebep olacak ve olumsuz bir imaj oluşturacaktır. Bu sebeple Turistik hizmet sağlayıcıları; Müslüman turist pazarını dikkatli ve disiplinli bir biçimde analiz ve takip etmelidir.

Helâl turizm pazarında yer alan yiyecek-içecek, konaklama, seyahat ve rekreasyon işletmeleri helâl turizmin ön gördüğü şekilde turizm olayına katılmakta ve Müslüman turistlere her yıl zenginleşen ürün seçenekleri ile hizmet sunmaya çalışmaktadır. Dinin hassas yapısı hizmetlerinin niteliğini de etkilemektedir. Helâl konseptli işletme ya da helâl ürün kapsamına dahil edilen bu işletmelerin sundukları hizmetin sürdürülebilirliği açısından; gelişim ve denetleme kavramları daima güncel tutulmalıdır.

Müslüman turistler için turizm işletmelerinin helâl ürünler sunması, işletmelerin tercih edilebilirliğinde önemli bir faktördür. İşletme yöneticileri için ise helâl konseptli işletme ismini sağlaması, o kitleyi çekebilmesi için temel kriterdir. Bu noktada işletmelerin sadece bu kriterleri sağlaması ve mevcut kitleyi çekebilmesi adına Helâl ürün kriterlerini yerine getirmesi ancak İslam'ın dolaylı yollarla görülebilen hükümlerine özen göstermemesi kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Bu yüzden işletmelerin İslam dininin gerekliliklerini mümkün olan en iyi şekilde benimsemesi ve olabildiğince uygulamaya çalışması; o işletmeyi tercih eden Müslüman turistlere olan saygı ve hassasiyeti ifade etmenin belki de en doğru biçimidir.

Müslüman turistlerin seyahatleri her geçen yıl artmakta, turizm işletmeleri bu hareketliliği dikkate alarak Müslüman turistlere uygun ürünler sunmaktadır. Bu araştırma İslam dininin temel kaynakları olarak görülen Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed (S.A.V)'in hadislerini referans olarak Helâl turizm kavramını değerlendirmiştir. Helâl turizm kavramı olarak son yıllarda oldukça ilgi duyulan ve araştırılan bir araştırma konusu olarak görülmektedir. Bu araştırma ile ortaya konulmaya çalışılan helâl turizmde Kur'an-ı Kerim ve hadislerin önemi; konuya paydaşların ve kamu kurumlarının fikirleri alınarak da incelenebilir. Konuya ilişkin yapılacak bilimsel araştırmaların helâl turizm kavramını güçlendireceği ve kapsam olarak geliştireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Al-Hamarneh, A. ve Steiner, C. (2004). "Islamic Tourism: Rethinking The Strategies Of Tourism Development In The Arab World After September 11, 2001", *Comperative Studies On South Asia, Africa And The Middle East*, Vol:24, No:1, Ss.175-186.
- Bailey, J. M., ve Sood, J. (1993). The Effects of Religious Affiliation On Consumer Behavior: A Preliminary Investigation. *Journal Of Managerial Issues*, 5(3), 328-352.
- Battour, M., Ismaeil, M.N. And Battor, M. (2011), "The Impact Of Destination Attributes On Muslimguest's Choice", *International Journal Of Tourism Research*, Vol. 13 No. 6, Pp. 527-540.
- Battour, M., Ismail, M. N., Battor, M., & Awais, M. (2014). Islamic Tourism: An Empirical Examination Of Travel Motivation And Satisfaction In Malaysia. 50-67, *Current Issues In Tourism*.
- Battour, M. M., Ismail, M. N., ve Battor, M. (2010). Toward A Halal Tourism Market, *Tourism Analysis*, 15(4), 461-470
- Batu, A.(2012), Türkiye'de Helâl (Mahzursuz) Gıda Ve Helâl Belgelendirme Sistemi, *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(1), 51-61.
- Bhardwaj, S. M. (1998). Non-Hajj Pilgrimage İn Islam: A Neglecteddimension Of Religious Circulation. *Journal Of Cultural Geography*, 17(2), 69-88.
- Boğan, E, Batman, O. ve Saruışık, M (2016), Helâl Turizmin Kavramsal Çerçevesi Ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme, 3. *International Congress Of Tourism & Management Researches*, Antalya.

- Bon, M., ve Hussain, M. (2010). Halal. In N. Scott, ve J. Jafari İçinde , *Tourism İn The Muslim World* (ss. 47–59). Bingley: Emerald Group Publishing.
- Bonne, K., ve Verbeke, W. (2008). Muslim Consumer Trust In Halal Meat Status And Control In Belgium, *Meat Science*, 79, 113-123.
- Carboni, M., Perelli, C., ve Sistu, G. (2014). Is Islamic Tourism A Viable Option For Tunisian Tourism? Insights From Djerba, *Tourism Management Perspectives*, 11(0), 1–9.
- Çelik, A. (2016), İslam’da Helâl Haram İnanç, [Http://Www.Profdralicelik.Com/2016/03/18/İslamda- Helâl -Haram-İnanç/](http://www.Profdralicelik.Com/2016/03/18/İslamda-Helâl-Haram-İnanç/), Adresinden erişilmiştir(20.12.2016)
- Dünya Seyahat Pazarı (2007). Dünya Seyahat Pazarı Küresel Eğilim Raporu, London: World Travel Market.
- Eid, R., ve El-Gohary, H. (2015). Muslim Tourist Perceived Value İn The Hospitality And Tourism İndustry. *Journal Of Travel Research*, 54(6), 774–787.
- El-Gohary, H. (2015). Halal Tourism, Is It Really Halal?, *Tourism Management Perspectives*. Gıfır (2013 Global Islamic Finance Raporu), [Www.Gifir.Net/Gifir2013/Ch_13.Pdf](http://www.Gifir.Net/Gifir2013/Ch_13.Pdf). Adresinden erişilmiştir. (20.10.2016)
- El-Gohary, H. (2016). Halal Tourism, Is It Really Halal? *Tourism Management Perspectives*, 19, 124–130.
- El-Gohary, H., ve Eid, R. (2014). Emerging Research On Islamic Marketing And Tourism. İçinde *The Global Economy*. Igi Global: Usa (Isbn: 9781466662728).
- Erdem, M. (1997), İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helâl Ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 37 (1), 151-173.
- Eskicioğlu, O. (1999), *İslam Ve Ekonomi*, 1. Baskı, İzmir: Çağlayan Matbaası.
- Gabdrakhmanov, K.; Biktimirov, N. M.; Rozhko, M. V.; Khafizova, L. V. (2016), Problems Of Development Of Halal Tourism In Russia., *Journal Of Organizational Culture, Communications & Conflict* .2(20), 88-93.
- Geetanjalı, R. C. (2014), Halal Tourism; A New Goldmine For Tourism, *International Journal Of Business Management & Research (IJBMR)*, 4(6), 45-62
- Halbase (2015). Halal Tourism., [Http://Www.Halbase.Com/Articles?Content=11](http://Www.Halbase.Com/Articles?Content=11). Adresinden erişilmiştir (02.10.2016).
- Haq, F., ve Ho, Y.W. (2010). Is Spiritual Tourism A New Strategy For Marketing Islam? *Journal of Islamic Marketing*, 1 (2), 136-148
- Henderson, J. C. (2009). Islamic Tourism Reviewed. *Tourism Recreation Research*, 34(2), 207–211.
- Henderson, J.C. (2010). Sharia-Compliant Hotels. *Tourism And Hospitality Research*, 10(3), 246–254.
- Henderson, J.C. (2011). Religious Tourism And Its Management: The Hajj In Saudi Arabia. *International Journal Of Tourism Research*, 13(6), 541–552
- Jafari, J., ve Scott, N. (2014). Muslim World And Its Tourisms. *Annals Of Tourism Research*, 44(0), 1–19.
- Kessler, K. (2015), Conceptualizing Mosque Tourism: A Central Feature Of Islamic And Religious Tourism, *International Journal Of Religious Tourism and Pilgrimage*, 3(2), 11-32.
- Köseoğlu, A. (2014), Helâl Belgelendirme Gerekliliği, Mevlana Kalkınma Ajansı Değerlendirme Notu, [Http://Www.Konyadayatirim.Gov.Tr/Images/Dosya/Helâl %20belgelend%C4%B0rme%20gerekli%C4%B0l%C4%B0C4%9e%C4%B0.Pdf](http://Www.Konyadayatirim.Gov.Tr/Images/Dosya/Helâl%20belgelend%C4%B0rme%20gerekli%C4%B0l%C4%B0C4%9e%C4%B0.Pdf), adresinden erişilmiştir (20.12.2016)

- Kur'an-ı Kerim, Mumin Suresi, 26. Ayet; Nahl Suresi, 116. Ayet; En'am Suresi, 11. Ayet; 151. Ayet; Ankebut Suresi, 20. Ayet; Hac Suresi, 46. Ayet; Tevbe Suresi, 60. Ayet; Kureyş Süresi, 2. Ayet; Maide Suresi, 87. Ayet; 91. Ayet; Yunus Suresi, 59. Ayet; Araf Suresi, 31.ayet; 157. Ayet; Bakara Suresi, 275. Ayet. <http://kuran.diyinet.gov.tr/> . adresinden erişilmiştir (08.10.2016-20.01.2017)
- Levin, S. (1979) Understanding Religious Behavior. *Journal Of Religion And Health* 18 (1), 8–20.
- Lupfer, M. ve Wald, K. (1985) An Exploration Of Adults' Religious Orientations and Their Philosophies Of Human Nature. *Journal Of The Scientific Study Of Religion*, 24 (3),293–304.
- Mansouri, S. (2014). Role Of Halal Tourism Ideology İn Destianation Competitiveness: A Study On Selected Hotels In Bangkok. Tailand. *International Conference On Law, Education And Humanities (Icleh'14)* Pattaya, Thailand.
- Mcdaniel, S.W.ve Burnett, J.J. (1990), Consumer Religiosity And Retail Store Evaluation Criteria, *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, Vol. 18 No. 2, Pp. 101-112.
- Mohsin, A., Ramli, N., Alkhulayfi, A., B. (2016), Halal Tourism: Emerging Opportunities, *Tourism Management Perspectives*, 19 (2016), 137-143.
- Mokhlis, S. (2009). Relevancy And Measurement Of Religiosity In Consumer Behavior Research. *International Business Research*, 2(3), 75–84.
- Musa, G., Suhana, M. A. ve Moghavvemi, S.,(2016), Understanding Islamic (Halal) Tourism Through Leiper's Tourism System, <https://ssrn.com/abstract=2813023> Or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2813023>. Adresinden erişilmiştir (05.01.2017).
- Nargeskhatoon, B. ve Resia, B., S. (2015), Halal Tourism In Kerala, *International Journal Of Management*, 6(8), 42-48.
- Nursanty, E. (2012) Halal Tourism, The New Product In Islamic Leisure Tourism And Architecture, *Department Of Architecture, University Of 17 Agustus 1945 (Untag)*, Semarang, Indonesia
- Oktadiana, H., Pearce, P., Chon, K.(2016), Muslim Travellers' Needs: What Don't We Know?, *Tourism Management Perceptives*, 20, 124-130
- Omar, C.,M., C. Islam, S., M., Adaha, A., M., N. (2013), Perspectives On Islamic Tourism And Shariah Compliance In The Hotel Management In Manaysia, *Paper Proceeding Islamic Economics and Business*, 1(1), 1-8.
- Piangpis, S., Oraphan, C. ve Hamzah, A. R. (2014), Understanding Behaviour Of Halal Tourism In Andaman Gulf Of Thailand: A Case Of Asian Muslim, *Journal Of Advanced Management Science*, 2(3), 216-219
- Poulson, R.L., Eppler, M.A., Satterwhite, T.N., Wuensch, K.L. And Bass, L.A. (1998) Alcohol Consumption, Strength Of Religious Belief, And Risky Sexual Behaviour İn College Students. *Journal Of American College Health* 46 (5), 227–32.
- Razalli, M.R., Abdullah, S., ve Hassan, M.G. (2012). Developing A Model For Islamic Hotels: Evaluating Opportunities And Challenges., http://S3.Amazonaws.Com/Academia.Edu/Documents/30925684/0181ckcs2012k10008.Pdf?awsaccesskeyid=Akij56tqjrtwsmtnepe&Expires=1449531065&Signature=4EIHAK5QJ6M5TBQEMEN4TMPOAK8%3d&Responsecontentdisposition=İnline%3b%20FILENAME%3DDEVELOPING_A_Model_For_Islamic_Hotels_Ev. Adresinden Erişilmiştir (08.11.2016)
- Razalli, M. R. , Abdullah, S. ve Yusoff, R. Z. (2013) The Influence Of Human Factors In Halal Certification Process On Organizational Performance. *World Review Of Business Research*, 3 (3). Pp. 157-166. Issn 1838-3955.

- Regenstein, J.M., Chaudry,M.M., ve Regenstein, C. (2003). The Kosher And Halal Food Laws., *Comprehensive Reviews In Food Science And Food Safety*, 2(3), 111–127
- Riaz,M. N., & Chaudry, M. M. (2004). Halal Food Production. *Boca Raton, FL: Crc Press*.
- Rosenberg, P., Choufany, H. M. (2009). Spiritual Lodging–The Sharia-Compliant Hotel Concept. *Hvs Tourism And Hospitality Research*, 10(3),21-31.
- Saad, H., Ali, B., Abdel-Ati, A. (2014). Sharia-Compliant Hotels In Egypt: Concept And Challenges. *Advances In Hospitality And Tourism Research*, 2(1), S. 1-13.
- Sahida, W., Ab Rahman, S., Awang, K. ve Yaakob, C. M. (2011), The Implemenration Of Shariah Compliance Concept Hotel: De Palma Hotel Ampang, Malaysia, *2nd International Conference On Humanities, Historical And Social Sciences*, Ipedr, Singapur.
- Samori, Z., Sallah, M.,Z., N., Khalid, M., M., (2016), Current Trends On Halal Tourism: Cases On Selected Asian Countries, *Tourism Management Perspectives*, 19(2016), 131-136.
- Shakiry, A. S. (2006). The Academy Of Islamic Tourism Project. Islamic Tourism. [Http://Www.İslamictourism.Com/Pdfs/ Issue%2025/English/6%20İTP%20ARABE](http://www.Islamictourism.Com/Pdfs/Issue%2025/English/6%20İTP%20ARABE). Adresinden alınmıştır (11.10.2016)
- Stephenson,M. L. (2014). Deciphering ‘Islamic Hospitality’: Developments, Challenges And Opportunities. *Tourism Management*, 40(0), 155–164.
- Taher, K. (2008). History Of Tourism In Islam — Muslims Knew Tourism Since Their Early *Centuries*. *Islamic Tourism*, 34(Mart-Nisan), 58.
- Tekin, A., Ö. (2015), İslami Turizm Konseptinde Hizmet Veren Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2046-2058.
- The World Halal Travel Summit (2015). Halal Tourism — An Overview, The World Halal Travel Summit And Exhibition 2015. [Http://Whtsexpo.Com/](http://Whtsexpo.Com/) . Adresinden erişilmiştir(10.11.2016)
- Wall, G., ve Mathieson, A. (2006). Tourism: Change, İmpacts And Opportunities. *Essex: Pearson Prentice Hall*.
- Walter, T. (2002) From Cathedral To Supermarket: Mourning, Silence And Solidarity. *Sociological Review* 49 (4), 494–511.
- Weaver, G.R., ve Agle, B.R. (2002). Religiosity And Ethical Behavior In Organizations: A Symbolic İnteractionist Perspective. *The Academy Of Management Review*, 27(1), 77–98.
- Weidenfeld, A. D. I., Ron, A. S. (2008). Religious Needs In The Tourism Industry. *Anatolia*, 19(2), S. 357-361
- Wilkes, R.E. Burnett, J.J. ve Howell, R.D. (1986) On The Meaning And Measurement Of Religiosity In Consumer Research. *Academy Of Marketing Science* 14 (10), 47–56.
- Zamani-Farahani, H., ve Henderson, J. C. (2010). Islamic Tourism and managing Tourism Development In Islamic Societies: The Cases Of Iran And Saudi Arabia. *The International Journal Of Tourism Research*, 12(1), 79.